

Danuta Ulicka

Instytut Literatury Polskiej
Uniwersytet Warszawski

Morskie i zamorskie podróże idei antropologii

„Badania naukowe to nie tylko instrument poznania kultury, ale i obiekt wchodzący w jej skład. Teksty naukowe, choć funkcjonują jako metateksty kultury, mogą być rozpatrywane jednocześnie w charakterze jej tekstów. Z tego względu wszelka doniosła idea naukowa podlega badaniu zarówno jako wysiłek poznania kultury, jak i fakt jej życia, poprzez który uwidoczniają się generujące tę kulturę mechanizmy” (Иванов, Лотман, Пятигорский, Топоров, & Успенский, 1973, s. 32).

I. Wędrowki idei i wędrowki uczonych

Dziedzina, którą filozofia i teoria literatury nazywają historią idei, w historii kultury występuje także pod nazwą nadaną przez Ernsta Curtiusa (Curtius, 1972): „topika”. Topos w nieostrej, wieloznacznej definicji Curtiusa to miejsce wspólne, wyznaczone m.in. przez motywy wędrowne. Podbudowujące tę definicję rozważania i przykłady pozwalają powiedzieć: to punkt na przecięciu szlaków,

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2014.

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Sławistyki PAN & Fundacja Sławistyczna]

po których w przestrzeni i czasie przemieszczały się idee, tematy, formy genologiczne, schematy kompozycji fabuły i narracji, figury i formuły retoryczne.

W kulturoznawstwie drugiej połowy XX wieku, przede wszystkim pod wpływem zwrotu spacialnego, odżył sam *topos* wędrowni. Ujęcia inspirowane tym zwrotem jedynie nieznacznie różnią się od prac topologów i historyków idei starej daty. O ile tylko Curtius, który badał literatury i kultury dawne, rozważał wędrowne idee z perspektywy spowolnionego dyskursu piechura lub jeźdźca, o tyle James Clifford (Clifford & Dhareshwar, 1989) i Mieke Bal (2012) – wobec zmiany technik przemieszczania się – piszą już o daleko szybszych podróżach dyskursów i pojęć. Ale to bodaj jedyna istotna zmiana w stosunku do pierwotnego projektu. W dalszym ciągu artystyczne i naukowe wyprawy są przedstawiane tak, jak gdyby przebiegały bez podróżników. Podobnie jak u Curtiusa, tak u Mieke Bal i Reinharta Kosellecka (Koselleck, 2001) tematy, gatunki, teorie, dyskursy i pojęcia przemieszczają się same. Cyrkułują w historii mocą niezidentyfikowanych sił (rozumu historycznego? logiki odkrycia naukowego? praw ewolucji bądź systemu?) w bezkrwistym świecie platońskich idei. Podróże uczonych większość badaczy wyraźnie pozostawia wyobraźni i fantazji pisarzy, którzy – jak David Lodge (1998) w *Małym światku* i David Damrosch (2011) w *Mityngach myśli* – z przekąsem ironizują nad turystami naukowymi, wytrwałymi uczestnikami transatlantyckich wypraw na zjazdy, sympozja i kongresy¹.

Bezcielesność i anonimowość, depersonalizacja motywów i tematów, teorii, pojęć i terminów to bodaj reguła w dziejach historii idei, topiki i semantyki historycznej. Działa także w ich najnowszej wersji, w kulturowej teorii i historii literatury. Mimo deklarowanego nastawienia na podmiotowe doświadczenie i orientacji na utrwaloną tekstowo pamięć o nim, zasadą pozostaje w nich achronotopia połączona z – nazwijmy to – abiozją. Proponowane ujęcia w praktyce zwykle neutralizują *bios* omawianych koncepcji, stawiając jednoznacznie na *logos*.

Przed historią idei, przed kulturową teorią literatury pozostaje więc wciąż otwarta możliwość odtwarzania wędrowek idei spersonalizowanych, ściśle powiązanych z biograficznymi doświadczeniami ich prawodawców. Dobrego materiału do jej wypróbowania dostarcza idea antropologii, kluczowa w badaniach nad kulturą, literaturą i językiem od początku lat 90.². Narodziła się jednak nie w ostatniej dekadzie XX stulecia; wtedy zaktualizowany został

---

¹ Wyjątek pod tym względem stanowi James Clifford – pomysłodawca i redaktor zbioru *Traveling Theories, Traveling Theorists* (Clifford & Dhareshwar, 1989).

² To jest od opublikowania rozprawy Wolfganga Isera (Iser, 1991).

tylko jeden z jej historycznych wariantów, polemiczny wobec tych, które wykrystalizowały się na początku XX wieku: filozoficznego i lingwistycznego. Dla modernistycznej kultury naukowej prototypowe są ich realizacje przedłożone w pracach Ernsta Cassirera i Romana Jakobsona. Szereg podejmowanych w nich problemów, zawartych rozpoznań i wprowadzonych terminów (takich jak umysł i myślenie, doświadczenie i pamięć, dostępność empirycznego świata realnego i zapośredniczające jego poznanie ekrany, perspektywizm poznawczy, pryzmatyczność i refrakcja, tekst, język i znak, historia, synchronia i diachronia, relacyjność i inwariantność, substancja i funkcja) zachowuje wciąż ważność we współczesnych badaniach kulturowych, choć funkcjonują bezimiennie jako wspólna własność ponowoczesnej humanistyki.

Minimalnych racji uzasadniających rekonstrukcję wędrówki obu tych idei antropologii i fundujących je pojęć dostarcza niezbity fakt wspólnej podróży morskiej Jakobsona i Cassirera. To on uprawomocnia porównanie ich koncepcji, czyli mówiąc ponowocześnie – mapowanie szlaków ich myśli, a mówiąc tradycyjnie – poszukiwanie konwergencji i dywergencji pomiędzy ich propozycjami. Bez obaw o zachowawczy konserwatyzm metodologiczny i anachroniczną postawę badawczą warto bowiem bronić przekonania, że nie wszystko ze wszystkim można konfrontować. Komparatystyka naukowa nastawiona jedynie na innowacyjne, odkrywcze rekontekstualizacje wydaje się nie tylko zbyt łatwa, ale i daleko mniej interesująca niż wsparta na niepodważalnych świadectwach. Nawet jeśli są nieliczne, jeśli pozwalają jedynie na naukową paleontologię i mozaikową narrację domyslną³.

II. Historia domyslna

Po raz kolejny w historii kultury rosyjskiej, w blisko 20 lat po wypłynięciu słynnego „statku filozofów”, na którym w roku 1922 władze bolszewickie deportowały elitę inteligencji, w tym liczną profesurę uniwersytecką, i w ponad 20 lat po rejsie z Tallina do Pragi (przez Szczecin i Berlin), który Roman Jakobson spędził w jednej kajucie z łotewskim komunistą i kurierem dyplomatycznym,

---

³ Racje metodologiczne dla takiego postępowania Tadeusz Zieliński sformułował jeszcze na początku lat 90. XIX w., ale ogłosił je drukiem dopiero w rozprawie z roku 1925 (Zieliński, 1925). W wersji uproszczonej przedstawił swoje tezy w wykładzie wygłoszonym w Oxfordzie w roku 1931; tezy tej rozprawy dostępne są po polsku w artykule *Rekonstrukcja zaginionych tragedii greckich* (Zieliński, 1971).

Teodorem Nettem, rejsie utrwalonym w wierszu Majakowskiego i w artykule wspomnieniowym samego Jakobsona, w morskiej scenerii rozegrało się kolejne ważne spotkanie (Якобсон, 1987a). Między 20 maja a 4 czerwca 1941 roku na pokładzie trzypółtonowego okrętu towarowego „Remmaren” płynącego z Göteborga do Nowego Jorku zrządzeniem historii znalazło się dwóch wybitnych myślicieli, twórców dwu koncepcji antropologicznych modelowych dla modernistycznej kultury intelektualnej – Roman Jakobson i Ernst Cassirer.

Obaj znajdowali się w podobnej sytuacji: na wymuszonej emigracji, wciąż w drodze, w ucieczce przed kolejnymi falami nazizmu. Cassirer wyruszał w przymusową podróż po raz trzeci (jego droga wiodła z Hamburga do Oxfordu, stąd do Göteborga i wreszcie do USA, najpierw do New Haven, a potem na Columbia University, czyli tam, gdzie rozpoczął pracę Jakobson). Jakobson podróżował pod przymusem już po raz szósty: po opuszczeniu Moskwy w roku 1920, Pragi w 1933, Brna, Kopenhagi i Oslo w 1939, Uppsali i Göteborga w 1940. Trasy wyznaczała wielka historia, która zaczęła brutalnie rządzić historią prywatną i historią myśli. W kolejnych ucieczkach spustoszeniu ulegały notatki i archiwa, biblioteki, listy, dokumenty⁴.

Podczas piętnastodniowej podróży musieli rozmawiać (zapewne po niemiecku, w języku dobrze znanym Jakobsonowi, w którym w roku 1930 złożył doktorat i którym posługiwał się jako redaktor naczelny „Slavische Rundschau”). Statek zabrał ledwo osiemnastu pasażerów, a bezbarwne otoczenie wodnej pustyni („suchego przestwór oceanu”), mimo że niebezpieczne, sprzyjało nawiązaniu dialogu⁵. Obaj uciekinierzy chętnie i wcześniej wchodzili w trudne intelektualne spory⁶. Tematów ich morskich dyskusji można się jednak tylko domyślać. Nie zachowały się po nich (albo nie powstały) żadne tekstowe ślady, poza kilkoma wzmiankami z późniejszych już lat. Za jedną z nich wszyscy komentatorzy (zastanawiająco zresztą nieliczni) zgodnie podkreślają, że trudną podróż wypełniały nieustanne rozmowy (Holquist, 2010, s. 84; Krois, 1987). To Jakobson miał być w nich głosem prowadzącym, obdarzonym tak przemożną siłą przekonywania,

---

⁴ Jakobson wspominał po latach „wszystko, co przyszło spalić w Brnie w noc na 15 marca 1939 na oczach zezwierzęconej sfory sudeckich nazistów” (Jakobson, 1968, s. 668).

⁵ Żona filozofa, Toni Cassirer, wspomina, że podróż była niespokojna (szalały sztormy) i niebezpieczna (statek płynął przez obszary zaminowane) (T. Cassirer, 1951, s. 277–285).

⁶ Świadczy o tym słynna debata Cassirera z Heideggerem (E. Cassirer, 1994). Jakobson wspomina w dialogach z żoną i w rozmowach z Bengtem Jangfeldem czasy moskiewskich i praskich włóczęg i ciągłych sporów z artystami Zob. Jakobson & Pomorska, 1983; Янгфельдт, 2012. O przyjaźniach i sporach w USA patrz także Sebeck, 1977.

że spowodował jakoby „zwrot” Cassirera w stronę strukturalizmu – na co jednoznacznie miałyby wskazywać jego wykład *Structuralism in Modern Linguistic* wygłoszony jesienią 1944 roku w Nowojorskim Kole Lingwistycznym na zaproszenie Jakobsona⁷. Ale mocnych dowodów na taki obrót rzeczy nie ma. Komentatorzy notorycznie odwołują się wszak tylko do dwóch świadectw: wspomnień żony (T. Cassirer, 1951, s. 261, 274) i listu Cassirera skierowanego 3 czerwca 1943 roku do Paula Arthura Schilippa, w którym pisze on o „bliskim filozoficznym porozumieniu” z Jakobsonem i zaproszeniu go do napisania tekstu do planowanego tomu *The Philosophy of Ernst Cassirer*⁸.

Możliwe, że naprawdę to Jakobson – „budietlianin nauki”⁹, dojrzewający w futurystycznej aurze ostrych publicznych sporów – zdominował dyskusję. Możliwe, że faktycznie sprowokował Cassirera do przekładu jego filozofii kultury na antropologię strukturalną, a pohumboldtowskiej filozofii języka, która fascynowała niemieckiego neokantystę równie mocno jak rosyjskiego formalistę i praskiego strukturalistę, na terminy lingwistyki de Saussure’a. Nie sposób w to wątpić, przynajmniej jeśli mierzyć ten „przemocny wpływ” uwagami Cassirera z rozprawy o rok późniejszej niż morska podróż, *Zur Logik der Kulturwissenschaften* (E. Cassirer, 1942), w której inspiracje gestaltyzmu, niemieckiej filozofii życia, własnej filozofii form symbolicznych zostały połączone właśnie ze strukturalizmem. O celu nauk humanistycznych Cassirer pisał w niej: „nie jest [nim – D.U.] uniwersalność praw, nie jest nim jednak także indywidualność zjawisk i faktów. Stwarzają swój własny ideał poznawczy. Tym, co chcą poznać, jest całość form, w których realizuje się życie ludzkie. Formy owe są nieskończenie zróżnicowane, mimo to jednak łączą je wspólna struktura” (E. Cassirer, 1963, s. 134) (podkreślenie E.C.). A w uwagach o nauce o języku stwierdzał: „jasne, że język musimy studiować w jego rozwoju (...). Aby jednak objąć całość zjawisk językowych (...) musimy wyjść od tego, co Wilhelm von Humboldt nazwał „wewnętrzną formą języka”, musimy szukać i dążyć do uchwycenia struktury wewnętrznej formy. Idzie tutaj o czysto strukturalne problemy języka, które się zasadniczo różnią od problemów historycznych (...) jaka jest struktura języka, można określić wiedząc mało lub nie wiedząc nic o jego rozwoju historycznym” (E. Cassirer, 1963, s. 121; podkreślenie E.C.).

---

⁷ Wykład został opublikowany już po śmierci Cassirera, w periodyku *Linguistic Circle of New York „Word”* (E. Cassirer, 1946a).

⁸ Pisze o tym Krois (1987, s. 223). Tom ukazał się w roku 1949 w serii *Library of Living Philosophers* jako pozycja 6., ale tekstu Jakobsona z niewiadomych przyczyn w nim nie ma.

⁹ Przywołuję tytuł książki Bengda Jangfeldta (Янгфельдт, 2012).

Niemniej, mimo wyrazistości zacytowanych fragmentów z *Logiki nauk o kulturze* Cassirera, faktycznie brzmiących jak echo poglądów Jakobsona, pozwalają one ledwo na domysły, tym bardziej niepewne, że we wspomnieniach żony i odwołujących się do nich monografistów nietrudno wychwycić przesadnie. Z ironią wskazywał na nie amerykański uczeń Jakobsona, Thomas Sebeok, trzeźwo argumentując, że nie można zasadnie mówić o „nawróceniu” Cassirera na semiotykę na podstawie częstości występowania samego tego słowa w nowojorskim wykładzie z roku 1944, gdyż filozof użył go już dwadzieścia lat wcześniej, i to w tytule swojej rozprawy z roku 1923 (por. Sebeok, 1991, s. 38).

Niezależnie od równowagi bądź przewagi sił warto ustalić samą tematykę piętnastodniowego „dialogowego mendla”. Obszar potencjalnych, z dużym prawdopodobieństwem podejmowanych problemów można zakreślić na podstawie analizy porównawczej prac obu antropologów – zarówno tych wcześniejszych, jak późniejszych niż wspólna podróż. Metoda rekonstrukcji, na której wspiera się historia domyślna, podobnie jak metoda intertekstualna, nie stawiają pod tym względem żadnych chronologicznych zakazów. Pozwalają z tekstów późniejszych odtwarzać hipotetyczną zawartość wcześniejszych. Nie inaczej metoda historii mówionej (*oral history*), do której należą niezachowane tekstowo rozmowy i wspomnienia o nich¹⁰. A tematów do rozmów interesujących obu myślicieli, jak się okazuje, nie brakowało. Zbieżność ich intelektualnych fascynacji, podejmowanych zagadnień i sposobów ich naświetlania jest tak uderzająca, że każe przemyśleć zasadność granic, zwykle wytyczanych w historii kultury naukowej, pomiędzy modernistycznymi antropologiami filozoficzną i lingwistyczną. Jeśli przeprowadzić taką analizę porównawczą i przetłumaczyć język strukturalisty i język neokantysty na inne języki, które dostarczały im inspiracji i które wprowadzali do własnych ujęć, granice te okazują się zaskakująco nikłe.

III. Dialogi domyślne

1. Dialog pierwszy: Kant

Intensywne studia nad Kantem podejmowane przez Cassirera – neokantystę z Marburga – nie dziwią. W konstruowanej przez niego historii nauki, rozumianej antropologicznie jako historia ludzkiego poznania, Kant był jednym

---

¹⁰ O metodzie historii mówionej por. Filipkowski, 2010; Frish, 1990; Portelli, 1991.

z głównych bohaterów, ważniejszym nawet niż Platon, Kartezjusz, Galileusz i Newton. Doniosłość Kantowskiej filozofii Cassirer upatrywał w legitymizacji empirycznej wiedzy przyrodoznawczej, a tym samym w ugruntowaniu nauki wspartej na uogólnianiu danych zmysłowych. Przenosząc pytanie o jej możliwość na poziom „krytyki czystego rozumu”, Cassirerowski Kant miał ufundować rozstrzygnięcie wskazujące na prawomocność sądów syntetycznych a priori, o której przesądzają formy naoczności – czas i przestrzeń – a także kategorie intelektu – ilość, jakość, stosunek i modalność. Krótko mówiąc, Kant wedle Cassirera to twórca pierwszej, krytycznej i metodologicznie niepodważalnej nowożytniej filozofii nauki.

Jakobsona nie trzeba było przekonywać ani do koncepcji historii nauki jako antropologii, a historii poznania jako zarazem teorii poznania, ani do fundamentalnej roli kategorii czasu i przestrzeni. Kant zresztą – mniej lub bardziej jawnie – nieodmiennie występował w jego pracach. W pierwszej fazie zapewne w związku z autorytatywną obecnością kantyizmu w filozofii rosyjskiej, tak intensywnej na początku XX wieku, że aż kpił Chlebnikow: „A toż jest takie miasto, w którym kamienie się uczą (...). Ludzie z ostrożności wszyscy chodzą z utraconymi nosami, a konie z nadmiaru wykształcenia to tam są trójnogie. Bo kamienie chodzą i studiują Kanta” (Chlebnikow, 2005, s. 478). Musiał być znany Jakobsonowi także marburski neokantyzm, który bardzo mocno rzutował na postawy modernizacyjnie prozachodnio nastawionej inteligencji rosyjskiej. Dość powiedzieć, że neokantowski periodyk „Logos” ukazywał się równocześnie w Niemczech i Rosji i że w połowie lat 20. Walentin Wołoszynow – rekomendowany potem przez Jakobsona w Kole Praskim – podjął tłumaczenie trzynomowej wówczas jeszcze *Filozofii form symbolicznych* Cassirera¹¹.

Rozprawa Wołoszynowa *Марксизм и философия языка* (Волошинов, 1929), polecana nie tylko w Kole, oficjalnie, lecz także w prywatnych listach do Trubieckiego, a po latach opatrzona również wstępem do wydania francuskiego, porwała Jakobsona ze względu na zamysł lingwistyki *parole*. Odnalazł w niej, po pierwsze, bliskie własnej interpretacji, forsowanej od pierwszych dyskusji

---

¹¹ W całym kręgu Bachtina w drugiej dekadzie XX wieku Cassirer i Cohen odgrywali dominującą rolę; wiedza o ich ujęciach pochodziła z pierwszej ręki, od studiującego na Uniwersytecie Berlińskim od roku 1912 pod kierunkiem Cohena i Cassirera Matwieja Kagana, bodaj czy nie najważniejszego uczestnika tzw. bachtinowskiej newelskiej szkoły filozoficznej. Studia w Marburgu podjął także Pasternak, znany Jakobsonowi z lat Moskiewskiego Koła Lingwistycznego.

nad *Kursem językoznawstwa ogólnego* na posiedzeniach Moskiewskiego Koła Lingwistycznego, przekroczenie dychotomii ustanowionych przez Ferdinanda de Saussure'a oraz wyjście ku relacyjnej teorii języka, gdzie system i wypowiedź, to, co konwencjonalne, i to, co indywidualne, arbitralne i kreatywne, synchroniczne i diachroniczne, statyczne i dynamiczne znajdują się nie w opozycji, ale w dynamicznym splocie. Po drugie, koncepcja Wołoszynowa dostarczała Jakobsonowi kolejnych ważkich argumentów przeciwko teoriom poznania, intuicjonistycznej i ekspresjonistycznej, którym przeciwstawiała poznanie zawsze zapośredniczone przez język (w terminach Wołoszynowa: wypowiedź, mowę społeczną – *parole*).

I właśnie tak odczytany Kant – jako odkrywca niedostępności poznawczej świata zmysłowego, danego zawsze przez filtry mentalne, których działanie polega na konfiguracji danych sensualnych – okazał się ważny zarówno dla neokantysty Cassirera, jak i dla formalisty-strukturalisty Jakobsona. Obaj rozumieli kategorie czasu i przestrzeni jako nieusuwalne, uniwersalne matryce decydujące o poznawczej pracy umysłu. O ile tylko dla Cassirera ich działanie było uchwytnie dzięki analizie wszelkich „form symbolicznych”, jak nazywał teksty kultury, o tyle dla Jakobsona przejawiało się ono przede wszystkim w tekstach kultury utrwalonych w języku naturalnym. Dlatego lingwista szukał nieprzerwanie eksponentów kategorii czasoprzestrzennych w językowych mikro- i makrocząstkach, od cech dystynktywnych fonemu po kategorie gramatyczne i semantyczne, tropiąc je w najróżnorodniejszych językach świata – martwych i żywych, ustnych i pisanych, wysokich i niskich, a także we wszelkich gatunkach mowy – w poezji i reklamie, pieśni ludowej i przepisie kulinarnym.

Analizując niezliczone tekstowe warianty, badając ich równoczesną stałość (paradygmatyczną, rozpościerającą się w wymiarze przestrzeni) i zmienność (syntagmatyczną, tj. rozciągającą się w wymiarze czasu) – równoczesną wariacyjność i inwariantność – Jakobson dochodził, jak Cassirer, do rozpoznania mechanizmów decydujących o kreatywności ludzkiego umysłu – jego zdolności do „perintegracji”, jak to określał za Kruszewskim (por. Jakobson, 1967). To z kolei wymuszało uznanie niestabilności obiektu poznania, nigdy raz na zawsze nie zastygłego, jego stałej relacyjności związanej z usytuowaniem w dynamicznej czasoprzestrzeni i wciąż zmiennym odniesieniem w stosunku do poznającego podmiotu. Ujęcie tego niepokojącego obiektu i u Jakobsona, i u Cassirera wiązało się ze studiami nad myślą Einsteina.

2. Dialog drugi: Einstein

Cassirera od Kanta do Einsteina prowadziła logiczna droga: w jego konsekwentnych studiach nad historią poznania Einstein był nowym Kantem, nie tyle fizykiem, ile filozofem, który wypracował metodologiczne podstawy nauk humanistycznych. Taką wykładnię teorii względności Cassirer zaproponował w rozprawie z roku 1921 *Zur Einstein'schen Relativitätstheorie. Erkenntnistheoretische Betrachtungen* (E. Cassirer, 2006b).

Również Jakobson odnajdywał w teorii Einsteina nie rewelacyjne odkrycie przyrodoznawcze, ale przede wszystkim rewolucyjną epistemologię, zasadzającą się na zaobserwowaniu wzajemnej korelacji zjawisk, która dopiero pozwalała dostrzec ważność poszukiwania inwariantów we wszelkich obszarach poznania¹². Pod względem przełomowej roli teoriopoznawczej ogólna teoria względności była dla niego porównywalna z *Kursem językoznawstwa ogólnego* Ferdinanda de Saussure'a, w którym jednostki języka zostały zdefiniowane jako czyste relacje; sam fakt opublikowania obu koncepcji w tym samym, 1916 roku, uznawał za godną uwagi koincydencję.

Teoriopoznawcza idea relacyjności była absolutnie kluczowa dla rozważań językoznawczych Jakobsona. Od zakwestionowania desaussure'owskiego, binarnie opozycyjnego ujęcia fonemu i zdefiniowania go jako korelacji cech dystynktywnych, przez dowody na wzajemne powiązanie porządków synchronicznego i diachronicznego oraz ich ustawiczną zmienność, która jednak nie przekreślałaby wydobycia uniwersalnego, stałego, niezmiennego inwariantu, a przeciwnie – właśnie pozwalała go ustalić bez usuwania mnogości i różnorodności wariantów, Jakobson niestrudzenie szukał potwierdzenia idei, którą zawarł w tytule seminarium prowadzonego już w USA, w MIT, pod koniec roku 1950 wraz z Nielsem Bohrem: „Wymagania relatywistycznej inwariantności” (por. Jakobson, 1989a, s. 73). Za niezmienną, inwariantną uznał ostatecznie samą zasadę relacji. Wskazując zaś na tę metodologiczną „ramę koncepcyjną” (Jakobson, 1989a, s. 71), której teoria Einsteina dostarczyła lingwistyce współczesnej, i podejmując analizę aspektów czasoprzestrzennych języka, cytował właśnie rozprawę Cassirera z roku 1921 – *O teorii względności Einsteina*. Sam poświęcił Einsteinowi jeden z ostatnich artykułów, w którym przedstawiał

---

¹² Jakobson pisał o tym: „the full import of invariance was perceived only after the discovery of the principle of relativity, after 1916, with the book of Einstein” (Jakobson, 1971, s. 223). Maria Renata Mayenowa w komentarzu do tego zagadnienia stwierdza kategorycznie: „Związek między inwariantnością a relacyjnością jest oczywisty” (Mayenowa, 1989, s. 10).

go jako lingwistę¹³. Eksponował szczególnie językoznawczą genezę kardynalnej reguły Einsteinowskiej filozofii poznania – względności jego wyników zależnie od punktu widzenia obserwatora – wyprowadzonej z formuły „relatywność sytuacyjna”, którą Einstein miał po raz pierwszy usłyszeć z ust swego opiekuna, szwajcarskiego językoznawcy, Josta Wintelera¹⁴. W okresie amerykańskim Jakobsona zajmowało też podejście Einsteina do „zagadki myślenia bezsłownego” (Jakobson, 1989a, s. 62). Wyłożył jego odkrycie w swojej terminologii, wskazując, że przenikliwa autoanaliza doprowadziła Einsteina do ujawnienia, jak znaki-obrazy już na etapie przedświadomym podlegają tym samym prawom, co jednostki językowe (powtórzenia i reorganizacji, reprodukcji i rekombinacji).

Do sprawy myślenia przed- lub niejęzykowego, które fascynowało także Cassirera, wypadnie jeszcze powrócić, podobnie jak do nurtującego obu antropologów fenomenu procesu historycznego, zasadzającego się na „powinowactwach” zjawisk, pomimo niełączącego ich „pokrewieństwa” (tzn. więzi genetycznych), który Jakobson podjął m.in. w rozprawie o Einsteinie, odnajdując konwergencje lingwistyki oraz fizyki i uznając je za skutek „całkowicie zbieżnego, ale niezależnego rozwoju” (Jakobson, 1989a, s. 71). Teraz zaś warto podkreślić, że Einstein występował w przemysleniach Jakobsona od najwcześniejszych prac po ostatnie. Jego obecność można prześledzić od artykułu *Futuryzm* z roku 1919 i uwag w debiutanckiej rozprawie naukowej *Najnowsza poezja rosyjska* (pisanej w tym samym 1919 roku), gdzie podkreślał, że nauka – w przeciwieństwie do sztuki – nie docenia jeszcze problematyki czasu i przestrzeni jako form języka poetyckiego (Якобсон, 1921, s. 23; 1981), i wskazywał na rządzący poezją Chlebnikowa czasoprzestrzenny relatywizm, przejawiający się w korelowaniu fonemów niezgodnie z regułami systemu; przez studia o kubizmie i futuryzmie malarskim oraz zasadach montażu, które i sam stosował w publicystyce politycznej z połowy i końca lat trzydziestych¹⁵; po wspomniane seminarium prowadzone razem z Bohrem i artykuł

---

¹³ Cytowana wyżej w przekładzie polskim rozprawa ukazała się w roku 1982 jako *Einstein and the Science of Language* (Jakobson, 1982). Jakobson pisze tu wprost: język „był ulubionym tematem intensywnych metalingwistycznych rozważań Einsteina” (Jakobson, 1989a, s. 61).

¹⁴ Jakobson nazywa Wintelera „prekursorem współczesnej lingwistyki” (Jakobson, 1989a, s. 66).

¹⁵ Wczesne studia o malarstwie zostały wydane przez A. Parnisa w zbiorze *Работы по поэтике* (Якобсон, 1987b). Poetyką montażu Jakobson posłużył się w dwóch czeskich artykułach z lat 30. Pierwszy – *Perpetuum mobile kyvadla. Pokus o montáž* (Jakobson, 1934)

o Einsteinie-językoznawcy. Była to obecność niepowierzchnowa, niewyłącznie ornamentacyjna, tak typowa dla artystów i literaturoznawców z jego pokolenia, z której sam pokpiwał, podając tytułem przykładu wysławiającego „futurystyczny mózg Einsteina” Majakowskiego (Jakobson, 1989a, s. 74).

Z udzielonej przez Einsteina lekcji relatywizmu Jakobson wyciągał wnioski teoriopoznawcze, odnoszące się do wszelkiego przedmiotu poznania. Jeśli Cassirer w studium o języku i budowie świata przedmiotowego podkreślał jedynie rolę, jaką w mentalnym konstruowaniu tego przedmiotu i jego konceptualizacji odgrywa język, to moskwianin-lingwista ujmował rzecz szerzej. Odwołując się do teorii względności Einsteina i do zasady komplementarności Heisenberga, wskazywał, iż generalnie „między narzędziem obserwacji a przedmiotem obserwacji zachodzi interakcja” (Jakobson, 1989c, s. 471). W latach 50., kiedy Jakobson opublikował artykuł podsumowujący konferencję lingwistów i antropologów, z którego pochodzą zacytowane słowa, na pewno nie brzmiały one już tak odkrywco, jak w drugiej dekadzie XX wieku, kiedy podobne spostrzeżenia prowadziły do rozważań o malarstwie i poezji futurystycznej i do planów zorganizowania w Paryżu w roku 1914 wystawy suprematystycznych obrazów Malewicza¹⁶. Miał na niej komentować malarstwo bezprzedmiotowe jako sztukę naocześnie głoszącą nieuchwytność przedmiotu „samego”, przedmiotu tego – po Kantowsku rozumianą – niedostępność poznawczą lub – po Einsteinsku pojmowaną – dostępność zawsze w serii różnych ujęć, z których dopiero wyłania się jego „szkielet”, „istota” (język fenomenologii Husserla nie był Jakobsonowi obcy ani niemiły) lub inwariant, zawsze aproksymatywny i relacyjny (wariacyjny).

By podsumować: stałe odwołania Cassirera i Jakobsona do Einsteinskiej teorii względności przeczą standardowym opiniom o zerwaniu antypozytywistycznej humanistyki modernistycznej z przyrodoznawstwem. Dowodzą, na odwrót, wyjątkowej rangi nowej fizyki, która potwierdzała intuicje artystów i uczonych, inspirując do rewizji zastanego stylu myślowego i wypracowania stylu nowego, wzbogaconego o nowy także słownik

---

– został zmontowany wyłącznie z cytatów fragmentów wybranych z rozprawy Hercena *Z tamtego brzegu* o rewolucji roku 1848 (Hercen, 1965), ułożonych w czytelną aluzję do stalinizmu i nazizmu. Drugi artykuł – *Ruské výpravy do budoucna* (Jakobson, 1938) – to kompozycja fragmentów utworów Dostojewskiego, Tołstoja, Zamiatina, Chlebnikowa i Majakowskiego, które wraz z komentarzem Jakobsona do aktualnej sytuacji politycznej brzmiały jak proroctwo totalitaryzmu.

¹⁶ Jakobson wspominał te plany w rozmowach z żoną (Jakobson & Pomorska, 1983, s. 9).

pojęciowy. Dla Cassirera i Jakobsona Einstein to autor fundamentalnych idei filozoficzno-naukowych, które legły u podstaw tego stylu w nauce i sztuce Pierwszej Awangardy, prawodawca teorii uzasadniającej mentalny status przedmiotu poznania, która znosiła opozycję „subiektywne – obiektywne” oraz określała reguły dostępności tego przedmiotu umożliwiające przejście od jednostkowych danych empirycznych do ich pojęciowej konceptualizacji i – finalnie – do antropologicznych uniwersaliów. Reguły te motywowały również poznawczą oscylację pomiędzy porządkami uznawanymi dotąd za alternatywne – między diachronią i synchronią. Wprawienie ich w ruch wahadłowy otwierało drogę do „stale dynamicznej synchronii”: podstawowej tezy historiozoficznej Jakobsona. Taki tryb poznania, który unieważniał kolejną antynomię, godząc Parmenidesa z Heraklitem, postulował także w filozofii historii Cassirer¹⁷.

3. Dialog III: historia

Obaj pasażerowie wymuszonego przez historię rejsu z Göteborga do Nowego Jorku wypracowali taką koncepcję dziejów, która szczególnie sprzyjała ich antropologiom – zarówno lingwistycznej, jak i filozoficznej. Obaj odrzucali ujęcia genetyczne i teleologiczne wraz z podbudowującymi je przekonaniem o linearnym upływie czasu, mierzonym sekwencjami obiektywnie zachodzących zdarzeń. W ich propozycjach zdarzenia te układały się raczej w przestrzeni niż rozgrywały w czasie. Były dostępne synchronicznie: jako konstelacje współistniejących stanów rzeczy, niezależnie od pozycji na osi czasu. Konstelacje zmieniały się przy tym jak w kalejdoskopie, niestabilne, ustawicznie wprawiane w ruch wskutek przemieszczeń obserwatora. Ich nietrwałość wiązała się też z dokonującym się wraz ze zmianami pozycji obserwacyjnej sytuowaniem przedmiotów i zdarzeń w odmiennych układach odniesienia.

Mechanizmy odpowiadające za permanentną zmianę przedmiotu poznania, które uzasadniały konceptualizację historii jako pola sił wciąż poznawczo konstruowanego na nowo, niezastygłego raz na zawsze w gotowym kształcie, Jakobson wyprowadzał nie tylko z Einsteina i biologiczno-filozoficznego witalizmu, lecz także z tradycji rosyjskiego panslawizmu – z myśli Danilewskiego

---

¹⁷ Dziś częściej opisuje się tę oscylację w sugestywnych formułach Descombesa (Descombes, 1997) – „to samo i inne” – lub Deleuze’a (Deleuze, 1997) – „różnica i powtórzenie”.

i Leontjewa, pomysłodawców formacyjnego, stadialnego przebiegu procesu historycznego, rozwijającego się w różnych przestrzeniach kulturowych w różnym rytmie i dlatego wymagającego ujęcia dziejów jako koegzystencji asynchronizmów. Ci dwaj ideolodzy panslawizmu zarysowali wizję historii strukturalnej, na której w latach 30. Piotr Sawicki, ich spadkobierca i jeden z najprężniejszych działaczy ruchu euroazjańskiego, wsparł swoją geografie strukturalną, tak atrakcyjną w latach 30. dla Jakobsona (wypadnie jeszcze do niej powrócić).

Ideą historii jako koegzystencji asynchronizmów, podbudowaną koncepcją przedmiotu poznania jako przedmiotu stwarzanego, wyprowadzoną z teorii Einsteina i najobszerniej bodaj wyłożoną w rozprawie z roku 1931 *Język i budowa świata przedmiotowego*, Cassirera zaraził Aby Warburg. Wykładając na hamburskim uniwersytecie, Cassirer ściśle z nim współpracował, także nad projektem atlasu „Mnemosyne”. Właśnie ten atlas pamięci, zbudowany z plansz z czarnej tkaniny, do której przypięte zostały fotografie zajmujących Warburga wcześniej, pochodzących z różnych epok obrazów, przeplatane wycinkami prasowymi i fragmentami katalogów – jednym słowem kolaż lub lepiej, zważywszy na słownik bliski Jakobsonowi, montaż świadectw historii ułożonych z punktu widzenia (re)konstruującego ją badacza, znajduje analogię w strukturalistycznym, powstałym w okresie praskim pomysłe Jakobsona na historię jako projekcję diachronii w synchronię. Jak się wydaje, wtedy właśnie po raz pierwszy, właśnie w terminach procesu historycznego, Jakobson wyłożył swoje „sylleptyczne”, by tak rzec, przekonania o nieopozycyjności wariantu i inwariantu, zjawiska i istoty, językoznawstwa historycznego i ogólnego, poetyki historycznej i teoretycznej. Cassirer formułował tę niealternatywność w innych terminach (substancji i funkcji, podejścia idiograficznego i nomotetycznego, natury i kultury), odmienne pola myślowe i słowniki nie zaburzały chyba jednak porozumienia.

Tym bardziej, że Jakobsona uderzyło zapewne powinowactwo idei Warburga zestawiania tekstów wizualnych na zasadzie łączących je związków strukturalnych (paradygmatacznych), niezawisłych od porządków sekwencyjnych, z jego własnymi przemyśleniami i praktykami. W zamierzeniu Warburga musiał też dostrzec ideę równouprawnienia obrazów i zestawić ją ze swoją praktyką badawczą: równouprawnienia języków i tekstów kultury pod względem historycznym, geograficznym, etnicznym i funkcjonalnym. Kultura dla obu nie sprowadzała się do tradycyjnej, elitarnej przestrzeni duchowej. Obejmowała archiwum wszelkich tekstów niezależnie od ich statusu

(przyznawanej instytucjonalnie i utrwalanej społecznie ważności i wartości); o włączeniu do tego archiwum decydowała nie substancja, lecz funkcja, by użyć tytułu rozprawy Cassirera.

Tak właśnie, swoiście demokratycznie, Jakobson pojmował język. Od komentarzy do wierszy futurystów i polemik prowadzonych w drugiej dekadzie XX wieku, jeszcze w Rosji, z koncepcjami języka poetyckiego OPOJAZ-u, wyraźnie faworyzowanego i przeciwstawianego przez petersburżan językowi tzw. praktycznemu, po kanoniczną, powstałą już w USA, rozprawę *Poetyka w świetle językoznawstwa* nie hierarchizował jego odmian „wysokich” i „niskich”, „poetyckich” i „potocznych”. Wytrwale testowany na niezliczonej i niewyobrażalnie zróżnicowanej masie tekstów projekt antropologii lingwistycznej żądał uwzględnienia wszelkich dokumentów zdeponowanych w języku naturalnym lub w językach wtórnych wobec naturalnego. Również Cassirer tropił ideę człowieka jako *animal symbolicum* na materiale różnych tekstów kultury pojmowanej jako konglomerat „form symbolicznych” – utrwalonych w odmiennych tworzywach zapisów doświadczenia świata. Obaj zaś poszukiwali w znakowych manifestacjach tego doświadczenia pewnych stałych, niezależnie od dynamiki historii, jej ustawicznego ruchu i zmiany. Krótko mówiąc – uprawiali antropologię jako semiotykę.

4. Dialog IV: semiotyka

Na semiotykę, jak już powiedziano, Cassirera nawracać nie było potrzeby; od rozprawy z 1910 roku *Substancja i funkcja* marburczyk myślał semiotycznie, w kategoriach znaku, jego funkcjonalnego zróżnicowania i roli kulturowej. W tej rozprawie, której pierwszy rozdział nosi tytuł „Pojęcie rzeczy i pojęcie relacji”, wzorował się jeszcze na neokantowskiej logice nauki, skupiony na samych pojęciach. W dekadę później, poczynając od pierwszego, poświęconego językowi tomu *Filozofii form symbolicznych* z 1923 roku (E. Cassirer, 1923, 1925, 1929)¹⁸, przechodził od pojęć do „rzeczy” w pojęciach uchwytywanych i dzięki nim dostępnych: do badania na różnorodnym materiale semiotycz-

---

¹⁸ W języku polskim dostępny jest tylko przekład amerykańskiej wersji tej rozprawy, *An Essay on Man* z roku 1940 (E. Cassirer, 1940, 1971). Nb. przekład na angielski jest wybitnie niewierny i nie oddaje porządku rozumowania Cassirera. Tłumacz, Charles William Hendel, któremu zależało na wprowadzeniu go na amerykańskie salony, pozwalał sobie na liczne poprawki i modyfikacje stylistyczne, mocno zresztą irytujące autora, nawykłego do suchego stylu filozofii niemieckiej. Por. o tym Zatorski (2010, s. VII).

nym, kolejno zmienianym – języka, mitu, sztuki, religii, nauki – obu aspektów znaku, *signans* i *signatum*.

Także Jakobson w najwcześniejszych pracach wychodził od świata upojęcionego, danego w silnie wprawdzie zmodyfikowanym, ale jednak rodzimym języku naturalnym (poezji Chlebnikowa), by sukcesywnie przeprowadzać „test inwariantności”¹⁹ na najróżnorodniejszych językach świata, najstarszych i aktualnych, na folklorze różnych narodów, ustnym i materialnym, literaturze ludowej i artystycznej, oralnej i zapisanej, obrazowaniu rzeźbiarskim i malarzkim, micie i rytuale religijnym, przepisie kulinarnym i stroju. Rozliczne manifestacje poświadczały, że umysł ludzki jednakowo, zgodnie z niezmiennymi zasadami (podobieństwa i kontrastu, analogii i asocjacji, metafory i metonimii) konfiguruje świat dostępny zmysłowo.

Pod tym względem stanowiska obu antropologów były więc zbieżne. Spór mógł się wywiązać wokół dwu kwestii: pojęcia symbolu i podstawowej matrycy w procesie symbolizacji.

Cassirer pojmował symbol względnie tradycyjnie – jako przekaz dwuczłonowy, zrozumiały na zasadzie analogii, który umożliwia szczególnego rodzaju odkrywcze poznanie. Konwencjonalna forma symbolu (*signans*) pozostawała dla niego nośnikiem umownego *signatum*. Kulturowe operacje sygnifikacyjne oddalały wprawdzie od „rzeczy samych”, ale zarazem udostępniały antropologowi swego rodzaju epifanijny wgląd w sam proces sygnifikacji i jego mechanizm. Wyrosłem z niemieckiej tradycji filozofii poznania i filozofii sztuki Cassirerowi najbliższej więc było do semiotyki Peirce’a, także ze względu na jej bliskość z fenomenologią.

Dla Jakobsona język nie składał się ani z Peirce’owskich znaków symbolicznych, ani nawet z dwustronnych znaków opisanych przez de Saussure’a, u którego jedność znaczącego i znaczonego jest arbitralna. W polemice z takim ujęciem stawiał na niearbitralność (lub przynajmniej arbitralność osłabioną) powiązania obu aspektów znaku językowego, wciąż poszukując motywacji dla zespolenia *signans* i *signatum* (dziś powiedzielibyśmy: dociekając ikoniczności sekwencyjnej, proporcjonalnej i diagramatycznej). Wciąż też ponawiał pytanie, jak z nieznaczających mikrodrobinek – cech dystynktywnych fonemu – powstają jednostki znaczenia i na jakiej podstawie układają się w sekwencje

---

¹⁹ Wyrażenie samego Jakobsona z mowy wygłoszonej z okazji przyznania mu nagrody Feltrinelli, opublikowanej po angielsku jako *My Favourite Topics* (Jakobson, 1985). Tłumaczenie polskie: Jakobson, 1989b.

o coraz większym zasięgu, od morfemu do powieści. Formułował to pytanie przede wszystkim w rozważaniach z zakresu poetyki, traktując wiersz jako laboratorium mowy i najdogodniejszy teren obserwacji mechanizmów jej działania. W wierszu bowiem minimalne cząstki znaczeniowe można śledzić na różnych poziomach, w wymiarze zarazem syntagmatycznym i paradygmatycznym (Eisnteinowskim czasoprzestrzennym), a tym samym dochodzić do semantyki formy.

Druga kwestia sporna domyślnych dialogów powinna dotyczyć wzorca generowania znaczeń. Cassirer nie różnicował wyodrębnionych form symbolicznych; wszystkie (język, mit, religię, sztukę, naukę) traktował równorzędnie jako równoważne nośniki idei człowieka – zwierzęcia symbolizującego. Język pośród nich dawał ledwo początek nowożytnej filozofii. Dla Jakobsona natomiast fundamentalną matrycą semiotyczną był właśnie język naturalny. Formułował to przekonanie kategorycznie, stanowczo podkreślając zdecydowany brak demokracji w dziedzinie systemów znakowych: „nie ma równości między systemami znaków (...) podstawowym, najważniejszym systemem semiotycznym jest język; język jest w istocie podstawą kultury. W stosunku do języka inne systemy symboli są towarzyszące i pochodne” (Jakobson, 1989c, s. 473). Język naturalny był przy tym nie tylko nieredukowalną podstawą podstaw działalności semiotycznej, lecz także umożliwiał dostęp do jej mechanizmów. To właśnie analizy tekstów językowych, zwłaszcza badania nad ich funkcją poetycką, wyznaczyły drogę do odkrycia dwóch rodzajów afazji i do tezy – dziś niekontrowersyjnej – o asymetrii mózgowej. Kategoryzacje językowe wskazywały na kategoryzacje umysłowe i w nich znajdowały potwierdzenie.

5. Dialog V: język

Najtrudniejsze dla obu antropologów rozmowy musiały więc dotyczyć fenomenu języka. Fascynował ich na równi, niemniej odmienne wykształcenie oraz związane z tym diametralnie różne kompetencje powinny albo uniemożliwić dialog, albo doprowadzić go wyłącznie do nierozstrzygalnego sporu, rozgrywającego się między biegunami antropologii ufundowanych na *animal symbolicum* i na *homo loquens*.

Jak już powiedziano, w Cassirerowskiej koncepcji kultury język nie był pod żadnym względem uprzywilejowany. Historycznie została mu wprawdzie przyznana kluczowa rola – zainicjowania nowożytnego filozofowania – niemniej nie przesądzało to o jego wyróżnionej pozycji pośród innych form

symbolicznych. Cassirera nie zajmowały też, w przeciwieństwie do Jakobsona, ani szczegółowe, historyczne problemy filologiczne, ani ogólne zagadnienia teoretyczne lingwistyki. Moskwanin nie mógł więc dzielić się z nim odkryciami dokonanymi w analizie języka giliackiego, o którym rozprawę kończył właśnie podczas rejsu²⁰, tak jednak hermetycznymi, że wątpliwe nawet, by je w ogóle prezentował. Także jego – „futurysty nauki”²¹ – eksperymenty artystyczne (próbki poetyckiej analizy języka pozarozumowego podjęte w roku 1916 w wydanym wspólnie z Kruczonym zbiorem *Замумная книга* (Крученых & Алягров, 1916), w której opublikował dwa wiersze; przekład wiersza Majakowskiego *Ничего не понимают* na język starocerkiewnosłowiański zrobiony w maju 1918 roku nie tylko gwoli efektu ludycznego, lecz także tytułem rekonstrukcji prozodii prasłowiańskiej) nie mogły porwać Cassirera. Niedysponujący fachowym wykształceniem neokantysta nie był w stanie krytycznie śledzić procesów palatalizacji, analizowanych przez Jakobsona z taką skrupulatnością, jaka cechowała bodaj tylko młodogramatyków z poprzedniego pokolenia, ani dostrzec w nich coś więcej niż jedynie rekonstrukcje historycznych stanów rzeczy. Waga tych rekonstrukcji dla dyscypliny prymarnie antropologicznej, jaką dla Jakobsona była fonologia, pozostawała poza horyzontem jego kompetencji. Wokół tej problematyki nie powinien więc zawiązać się dialog; mogła ona tylko – co najwyżej – posłużyć za kanwę monologowych opowieści.

Jak można się domyślać, hipotetyczne opowieści koncentrowały się jednak wokół wspólnych tematów. Fascynacja fonemem, który nic nie znaczy, jak dźwięk przyrody, porównywalny z tymi wydawanymi przez zwierzęta, a przecież nie jest po prostu dźwiękiem natury, lecz sygnałem rozpoznawanym od razu jako komponent języka ludzkiego, a także wciąż ponawiane przez Jakobsona pytanie

---

²⁰ Język paleosyberyjski (niwchijski), używany na półwyspie Sachalin. Być może Jakobson zainteresował się nim pod wpływem studiów Władimira Bogoraza nad językami, folklorem, religią, mitologią i literaturą Czukczów. Bogoraz podjął je podczas zesłania za działalność w Narodnej Woli w okolice Jakucka. Od roku 1901 był kuratorem nowojorskiego Muzeum Historii Naturalnej (uczestniczył m.in. w wyprawach etnograficznych z Franzem Boasem), a po powrocie do Rosji w roku 1904 – od roku 1917 profesorem etnologii na Uniwersytecie Piotrogrodzkim. To jeszcze jedna postać, pokrewna Cassirerowi i Jakobsonowi, której wymuszona przez historię sytuacja emigranta zaowocowała wielkimi odkryciami naukowymi.

²¹ Tak określił praktykę naukową Jakobsona Bengt Jangfeldt w tytule przywoływanego już wcześniej zbioru (Янгфельдт, 2012) (być może parafrazując formułę samego Jakobsona, który o Kruczonym mawiał, że jest „teoretykiem-zaumnikiem”).

o minimum językowości jako minimum antropologicznej koncepcji człowieka, znajdowały rezonans w studiach Cassirera nad pracami Karla Bühlera. Czytali go zresztą obaj i obaj podobnie interpretowali. Odnajdywali w jego rozprawach filozofię języka tożsamą z Kantowskiej proveniencji filozofią poznania; Bühler był dla nich jednym z prawodawców rozróżnienia manifestacji przedmiotu i jego językowego przedstawienia. Cassirer więc – za Kantem, Humboldtem i właśnie Bühlerem – powtarzał, że funkcją języka nie jest odwzorowywanie czegoś istniejącego niezależnie od podmiotu; język to miejsce podmiotowej kreacji, tworzenia – jak dziś mawiamy – obrazu świata. Jakobson, zwięźle podsumowując własne prace z lat 1929–1969 na temat językowej konstrukcji przedmiotu przedstawienia we wstępie do ich amerykańskiej edycji, cytował wprawdzie wykładnię swego rosyjskiego mistrza, Filipa Fortunatowa (Jakobson, 1971, s. 5, 6)²², że język nie stanowi po prostu zewnętrznego narzędzia przekazywania gotowych myśli, ale koncepcję „przedstawiania” jako jednej z głównych funkcji językowych wyprowadził z rozróżnień przeprowadzonych w Bühlerowskiej *Teorii języka* z roku 1934. Cassirer – wyznawca idei von Humboldta, tę funkcję przedstawiania przedmiotu (*Darstellungsfunktion*) ujmował jako tego przedmiotu „stawanie się” w efekcie pracy władz poznawczych, w której konfigurowane są wrażenia zmysłowe, a następnie pracy władz językowych, w której dokonuje się obiektywizacja, a nawet naturalizacja mentalnego wytworu, uchodzącego już za realną rzeczywistość. Za mentalnie i językowo wykreowane uznawał nawet emocje. Pisał: „językowo ujęty afekt nie jest już tym, czym był na początku (...); podległ on w medium przedstawienia metamorfozie i metempsychozie” (E. Cassirer, 2004, s. 89).

Rozpatrując ten centralny w postulowanej antropologii problem teoriopoznawczy – sposobów pojawiania się świata zewnętrznego w umyśle, konstrukcji „postaci” (*Gestalt*), czyli „ogniskowania” (E. Cassirer, 2004, s. 85) wrażenia w zjawisko „jednego i tego samego przedmiotu”, a potem udostępniania tego zjawiska w jednej z form symbolicznych – Cassirer przywoływał Bühlera również jako autora prac o rozwoju władz poznawczych dzieci (por. Bühler, 1930). W studium z roku 1931 *Język i budowa świata przedmiotowego* poruszał

---

²² Jakobson powoływał się na rozprawę Fortunatowa, której tytuł podał po angielsku *General Course in Linguistic* (1901–1902), ale prawdopodobnie miał na myśli wykłady Fortunatowa z roku akademickiego 1901–1902 *Сравнительное языковедение. Общий курс* (Фортунатов, 2010). Jakobson mógł przywoływać Bühlera także ze względu na podobieństwo doświadczeń biograficznych (uczonemu po aresztowaniu w roku 1938 przez nazistów udało się opuścić Austrię, z której wyemigrował najpierw do Norwegii, a potem do USA).

także kwestie patologii językowych, amnezji i akwizycji języka, przywołując ówczesne najważniejsze odkrycia (Goldsteina i Gelba, Jacksona), do dziś uznawane za kanoniczne (por. Iwanow, 2011a, 2011b). Rozmowy wokół koncepcji Bühlera mogły więc nieoczekiwanie zbroczyć na ostatnie prace Jakobsona nad afazjami, prowadzone od jesieni 1939 do kwietnia 1940 w Norwegii (książka *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* ukazała się w tym samym, 1941 roku, co wspólny rejs z Göteborga do Nowego Jorku). Tym bardziej, że Cassirer – przywołując deficyty i patologie językowe jako materiał potwierdzający mechanizmy pracy władz mentalnych – był coraz bardziej świadomy niewystarczalności spekulatywnego podejścia czysto filozoficznego dla ich rzetelnej analizy. Deklarował więc – bynajmniej nie pod wpływem rozmów z Jakobsonem, bo 10 lat wcześniej – „Filozofia języka w tym zakresie bardziej niż gdziekolwiek potrzebuje pomocy i przewodnictwa empirycznych nauk o języku. Tylko przez *wspólną* pracę lingwistyki, językoznawstwa porównawczego, historii języka, biologii, psychologii i psychopatologii możemy mieć nadzieje na uporanie się z leżącym przed nami zadaniem” (E. Cassirer, 2004, s. 88) (podkreślenie – D.U.).

Być może więc rozmawiali o potencjalnej współpracy, której potrzebę obaj uznawali. Jeśli jednak wierzyć pośrednim świadectwom relacjonującym ich dialogi i podnoszącym pierwszoplanową rolę, jaką odgrywał w nich Jakobson, to można zastanawiać się, czy nie zeszyły one z pożądanej przez Cassirera historycznej empirii na nurtujące wtedy lingwistę problemy filozoficzno-metodologiczne. Przeniesienie uwagi Jakobsona, wcześniej unikającego wielkich teorii, na nie właśnie, wiązałoby się z fenomenem, który odkrył w latach 1939–1941 podczas wymuszonego pobytu w trzech krajach skandynawskich, kiedy zaobserwował prawidłowość świadczącą „o prawie regularnym porządku nabywania języka przez dzieci i jego strat w afazji” (Jakobson, 1989b, s. 45). Zdumiewająca analogia między obu porządkami doprowadziła Jakobsona do dwóch naczelnych zasad metodologicznych jego antropologii – zasad heretyckich, nie tylko jak na ów, lecz także na nasz czas: (1) potwierdzania filogenezy w ontogenezie i (2) dochodzenia do normy przez analizę patologii.

Jakobson stosował te zasady w różnych pracach, także tych z zakresu literaturoznawstwa teoretycznego, które stanowiło dla niego punkt wyjścia lingwistyki. W roku 1952, jeszcze przed kanoniczną wykładnią sformułowaną w *Poetyce w świetle językoznawstwa* z roku 1960, nawiązując do swojej pierwszej rozprawy o Chlebnikowie, w której określał język poetycki jako „gwałt” lub „przemoc” na języku potocznym, pisał: „Koncepcja języka poetyckiego

(...) pomoże nam zrozumieć prozaiczny język codzienny” (Jakobson, 1989c, s. 476). Mówiąc najogólniej, „heretyckie” zasady dawały rozwiązanie wciąż nierozstrzygniętej kwestii, jak dochodzić do teorii ogólnej nie popadając w naiwny empiryzm i nie popełniając błędu indukcji. Cassirer stawiał tę sprawę podobnie, zastanawiając się, jak zrealizować „hasło współczesnych nauk, starających się przekształcić obfitość surowej materii w małą liczbę praw ogólnych” (Jakobson, 1989a, s. 73). Marburczyk odpowiedź odnalazł u Kanta, zawierając sędow syntetycznym a priori. Jakobsona, mimo sprzyjania kantystom i neokantystom, to rozwiązanie wyraźnie nie zadowalało. Wpisane było w nie proste, utrwalone w historii filozofii i antropologii filozoficznej założenie o przepaści między zjawiskiem i istotą, faktem i jego ujęciem, tym, co zewnętrzne, i tym, co wewnętrzne, oraz o nieistnieniu jakiegokolwiek mostu pozwalającego przejść od jednej sfery do drugiej. Jakobson natomiast wierzył w możliwość przejścia od wariantów do inwariantu, zespolenia diachronii z synchronią, *signifiant* z *signifié*. I wierzył, że właśnie język wyznacza obszar, gdzie dualistyczne podziały na wewnętrzne i zewnętrzne, naturę i kulturę, ciało i umysł, subiektywne i obiektywne tracą moc.

IV. Antropologia, nauka i polityka

Motto z *Badań logicznych* Husserla, którym została opatrzona rozprawa o afazjach, jednoznacznie wskazywało na filozoficzno-antropologiczny profil pracy²³. Przed amerykańską emigracją Jakobson rzadko jednak decydował się na choćby metaforyczne zasygnalizowanie takiego nastawienia, niekiedy tylko uciekając się do poetyckich analogii, takich jak ta najbardziej znana, między synchronią a rozgwieżdżonym niebem, na którym wszystkie gwiazdy widzimy równocześnie, choć wiemy, że lata świetlne dzielą poszczególne, dostępne naszym zmysłom wygłądy. Od najwcześniejszych lat naukowej i artystycznej twórczości – kiedy na początku roku 1920 nie dał się namówić Porzezińskiemu na wielką teorię, do której zbudowania namawiał go polski

---

²³ Sugestię tę wychwycił od razu Franciszek Siedlecki. Opatrzył jednak decyzję Jakobsona bardzo krytycznym komentarzem, wyrosłym z innej, neopozytywistycznej opcji metodologicznej, w którym zarzucał mu nieuprawnione „wtręty fenomenologiczne w fonologii, które świadczą przynajmniej o braku kontrolującej refleksji metodologicznej” (Siedlecki, 1989, s. 669).

lingwista, przekonany o bezcelowości zbieractwa „niezliczonych faktów” i konieczności stawiania „w epokach żywiołowych wstrząsów (...) zasadniczych, fundamentalnych problemów”²⁴ – unikał deklaracji, że poszukuje istoty języka, a człowieka definiuje jako zwierzę najpierw mówiące, a dopiero potem symbolizujące. Rzadko też przywoływał na wsparcie autorytety filozoficzne, choć śmiało mógłby, jak Cassirer, przypomnieć Humboldta, który istoty języka upatrywał właśnie w znoszeniu podziałów na fizyczne – psychiczne, wewnętrzne – zewnętrzne, obiektywne – subiektywne, i cytować, jak on: „Czynność zmysłów musi połączyć się z wewnętrznym działaniem ducha i z tego powiązania odrywa się przedstawienie (*Vorstellung*). Tu (...) język jest niezbędny. Podczas bowiem, gdy dążenie ducha toruje sobie za jego pomocą drogę przez usta, rezultat tego dążenia wraca do uszu. Przedstawienie zostaje zatem przeniesione w rzeczywistość obiektywną, nie będąc z tego powodu pozbawionym subiektywności” (E. Cassirer, 2004, s. 90)²⁵.

Dopiero w latach 80., w dialogach z żoną, Krystyną Pomorską, i z Bengtem Jangfeldtem, wskazywał otwarcie na filozoficzno-antropologiczny układ odniesienia swoich szczegółowych rozważań. Dopiero wtedy przyznawał się do ich fenomenologicznego podłoża i nastawienia, choć przecież znajomość fenomenologii wyniósł jeszcze z Moskwy, z lat Moskiewskiego Koła Lingwistycznego, ze spotkań i dyskusji z Gustawem Szpetem, najwybitniejszym wtedy w Rosji husserlianistą, liderem tzw. „prawego” skrzydła Koła. Co więcej, sugerował, że z podobnych inspiracji filozoficznych wyrastały i w podobnym kierunku zmierzały także ściśle lingwistyczne prace wielkich ojców założycieli strukturalizmu ze szkoły kazańskiej, Jana Baudouina de Courtenay i Mikołaja Kruszewskiego. Nie gwoli ubarwienia tekstu przywoływał przecież opowieść o ostatniej rozmowie Baudouina z córką Cezarią, w której ten, odpięając zarzut psychologizmu, miał deklorować: „ależ ja przecież przez całe życie byłem fenomenologią” (Jakobson, 1967, s. XV). I nie bez powodu cytował długi ustęp z listu Kruszewskiego do Baudouina z 30 września 1871 roku, w którym młody badacz usprawiedliwiał swoje filozoficzne ambicje – odnajdywania przez studia lingwistyczne odpowiedzi na podstawowe pytania antropologiczne o „siły”

---

²⁴ Do takich zachęt Porzeziński miał powrócić w liście do Jakobsona z 1923 roku. Por. Jakobson, 1968, s. 664).

²⁵ Przytoczony przez Cassirera cytat pochodzi z: Humboldt, 1907, s. 55. Ze względu na ważność sformułowań samego Cassirera podaję w przekładzie z jego rozprawy *Język i budowa świata przedmiotowego* (E. Cassirer, 2004).

działające w języku, przejawiające się w jego kreacyjności i produktywności, a także ich nieświadomy, niezależny od samowiedzy człowieka mechanizm (Jakobson, 1967, s. XI).

To długoletnie milczenie jeszcze teraz pozwala nieuważnym czytelnikom widzieć w Jakobsonie twardego scjentyście, który troszczył się przede wszystkim o poprawność terminów²⁶, a regułę (opozycji binarnej) stosował mechanicznie do wszystkich zjawisk, sprowadzając mnogość indywidualnych rzeczy do jednej, redukując je bezprzykładnie do ilustracji działania nienaruszalnej zasady i pozbawiając tym samym barwności, unikatowości, ewenementalności, które tak wysoko stoją dziś w naukowej cenie ponowoczesnego kulturoznawstwa. To milczenie odpowiada także za – wspomniane na początku – nieuzasadnione dzielenie literaturo- i kulturoznawstwa modernistycznego na dwa pola, nie stykające się ze sobą nawet obrzeżami: lingwistyczne (formalno-strukturalno-semiotyczne) i filozoficzne (neokantowskie, fenomenologiczno-hermeneutyczne i psychoanalityczne)²⁷. Przede wszystkim jednak odpowiada za karykaturalny portret modernistycznego uczonego, zamkniętego w wieży z kości słoniowej, zagłębionego w nauce czystej i oddzielnego murem od świata zewnętrznego, który – w przeciwieństwie do zaangażowanego, zawsze gotowego do politycznej interwencji uczonego ponowoczesnego – pozostaje głuchy i ślepy na wartości pozapoznawcze.

Rzeczywiście, Jakobsona i Cassirera najsilniej może łączyła postawa wyobcowania (w sensie *ot-stranienija* pobrzmiewającego w terminie *ostranienije* Szklowskiego, pokrewnego znaczeniowo Brechtowskiemu *Verfremdung*). Obaj świadomie dystansowali się wobec wielkiej historii, która obu ich porwała i niosła od roku 1920 (Jakobsona) i 1929 (Cassirera). Nie wpuszczali jej na salony swoich naukowych prac, zachowując w nich rezerwę wobec światowych zdarzeń. Obaj mają w dorobku tylko pojedyncze reakcje na aktualną sytuację, współbrzmiące ze zdarzeniami ideologicznymi i politycznymi. W przypadku Cassirera najbardziej wyrazista pod tym względem jest rozprawa z zakresu filozofii polityki, poświęcona powstaniu narodowego socjalizmu, *Vom Mythus*

---

²⁶ A troszczył się rzeczywiście. Jeszcze w latach 70. wnikliwie analizował niemieckie, angielskie i francuskie przekłady terminu *priznak* Trubieckiego (polski ekwiwalent to „cecha” i związana z nią opozycja „nacechowane – nienacechowane”), zniekształcając jego ideę korelacji fonologicznych, apelując o terminologiczną unifikację. Por. Якобсон, 1971.

²⁷ Lub na praktyki naukowe „formalistów” i „socjologów”, jak w interpretacji Pierre’a Bourdieu (2001) i idącego za nią Ryszarda Nycza (Nycz, 2010).

des Staates, która ukazała się już po jego śmierci²⁸. Jakobson miał takich prac skorelowanych z aktualnym kontekstem politycznym znacznie więcej, zwłaszcza w awangardowych latach rosyjskich i praskich. Potem, w okresie skandynawskim i amerykańskim, zaznaczał ten kontekst jedynie subtelnymi aluzjami – np. przywołując w *Poetyce światła językoznawstwa* słynne hasło wyborcze z kampanii prezydenckiej „I like Ike”, by w ten sposób spłacić dług wdzięczności Eisenhowerowi, dzięki któremu (pośrednio) nie poniósł w roku 1953 konsekwencji oskarżenia o szpiegostwo na rzecz ZSRR postawionego przez komisję McCarthy’ego²⁹.

Wiele wskazuje na to, że wstrzeźliwe wiązanie świata naukowego z politycznym było gestem świadomym i celowym, zmierzającym do uniemożliwienia lub choćby powstrzymania projekcji bądź wykorzystywania prac ściśle naukowych na użytek polityki. Jakobson przecież doświadczył, że nawet fonologia może zostać wprzęgnięta w służbę ideologii. Jego referat wygłoszony na kongresie fonologicznym w roku 1930 w Pradze *О фонологических языковых союзах* został opublikowany w rok później w broszurze *Евразия в свете языкознания* (Якобсон, 1931) przez Piotra Sawickiego, jednego z głównych działaczy ruchu euroazjańskiego. Ruch ten, zainicjowany przez Nikołaja Trubieckiego rozprawą *Европа и человечество* z roku 1920 (Трубецкой, 1920)³⁰, w której nietrudno dosłuchać się ech XIX-wiecznego konserwatywnego i zdecydowanie nacjonalistycznego słowianofilstwa, rychło dostał się pod kontrolę polityczną, najprawdopodobniej sterowany z ZSRR. Publikacja mogła więc być rozumiana jako akces do niego.

Czy Jakobson wiedział o dziwnym przedruku swego referatu, opatrzonego nadto kuriozalnym wstępem Sawickiego *Obwieszczenie o odkryciu*, nie sposób ustalić. Jednak i dziś jeszcze komentatorzy utrzymują, iż wyrażał w nim „sympatię do euroazjanizmu: protest przeciw nauce «romańsko-germańskiej», wskazanie na «euroazjański krąg kulturowy»” (Автономова & Гаспаров, 1997). A przecież analizował jedynie procesy palatalizacji, zafascynowany tym, że łączą języki genetycznie niespokrewnione ze sobą, pokazując związki powinowactwa między nimi. Tę samą ideę powinowactw odnajdywał wszak między lingwistyką a fizyką, gdy pisał o Einsteinie.

²⁸ Po angielsku w roku 1946 (E. Cassirer, 1946b), po niemiecku w roku 1949 (E. Cassirer, 1949); po polsku jako *Mit państwa* (E. Cassirer, 2006a).

²⁹ Pisz o tym szczegółowo S. Rudy (1999).

³⁰ O roli Trubieckiego w ruchu euroazjańskim obszernie pisze Jindrich Toman (1995).

Jeśli dodać do tego jawnie pozanaukowe zarzuty stawiane w roku 1932 w przewodzie habilitacyjnym prowadzonym w Brnie, dyskredytujące kandydata na czechosłowackiego profesora ze względu – między innymi – na domniemany bolszewizm i propagowanie rewolucji komunistycznej³¹ (paradoksalnie – nie inne niż senackiej komisji McCarthy’ego w dekadę później), takie same oskarżenia o szpiegostwo, tyle że na rzecz USA, formułowane w Czechosłowacji w roku 1951³², bezpardonowe oszczerstwa ze strony części emigracji rosyjskiej w Stanach³³ – nietrudno zrozumieć ucieczkę od świata polityki w świat czystych wartości poznawczych. Nie inną koniec końców niż ucieczka przed dwoma totalitaryzmami – bolszewickim i nazistowskim – której ostatnim etapem był rejs obu antropologów z Göteborga do Nowego Jorku.

BIBLIOGRAFIA

- Bal, M. (2012). *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*. Tłum. M. Bucholc. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Bourdieu, P. (2001). *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*. Tłum. A. Zawadzki. Kraków: Universitas.
- Bühler, K. (1930). *Die geistige Entwicklung des Kindes*. Jena: Verlag Gustav Fischer.
- Cassirer, E. (1923). *Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: Die Sprache*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1925). *Philosophie der symbolischen Formen. Zweiter Teil: Das mythische Denken*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1929). *Philosophie der symbolischen Formen. Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1940). *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven: Yale University Press.

---

³¹ Zob. dokumenty, m.in. wszystkie recenzje w przewodzie habilitacyjnym (Jakobson, 2005, s. 159–200).

³² Por. pismo z Ministerstwa Szkolnictwa wystosowane do Uniwersytetu Masaryka, które *in extenso* cytuje T. Głanc w przywoływanym zbiorze (Jakobson, 2005, s. 202) (tu też donosy prasowe).

³³ W listopadzie roku 1956 Roman Grinberg, niegdyś dobry znajomy Jakobsona z moskiewskich lat uniwersyteckich i posiedzeń Koła Lingwistycznego, pisał do znanego krytyka literackiego, Edmunda Wilsona: „Leży u mnie na stole książka-monstrum (...) – książka stalinowska! (...) poświęcona ROMANOWI JAKOBSONOWI na jego 60-lecie. (...) tak (...) kwitnie «kult jednostki»” (Янгиров, 1999, s. 203).

- Cassirer, E. (1942). *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Göteborg: Göteborgs Högskolas Årsskrift 47.
- Cassirer, E. (1946a). Structuralism in Modern Linguistic. *Word*, 1, 99–120.
- Cassirer, E. (1946b). *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press.
- Cassirer, E. (1949). *Vom Mythos des Staates*. Zürich: Artemis-Verlag.
- Cassirer, E. (1963). Zagadnienie wiedzy o kulturze. Tłum. M. Skweciński. W: H. Buczyńska, *Cassirer* (s. 119–135). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Cassirer, E. (1971). *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*. Tłum. A. Staniewska. Warszawa: Czytelnik.
- Cassirer, E. (1994). Wykłady i dysputa w Davos. *Edukacja Filozoficzna*, 17, 7–26.
- Cassirer, E. (2004). Język i budowa świata przedmiotowego. W: E. Cassirer, *Symbol i język* (s. 77–104). Tłum. B. Andrzejewski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji.
- Cassirer, E. (2006a). *Mit państwa*. Tłum. A. Staniewska. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Cassirer, E. (2006b). *O teorii względności Einsteina: studium z teorii poznania*. Tłum. P. Parzutowicz. Kęty: Marek Derewiecki.
- Cassirer, T. (1951). *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer*. New York.
- Chlebnikow, W. (2005). *Rybak nad morzem śmierci. Wiersze i teksty 1917–1922*. Tłum. A. Pomorski. Warszawa: Open.
- Clifford, J. & Dhareshwar, V. (Red.). (1989). *Traveling Theories, Traveling Theorists*. Santa Cruz: Group for the Critical Study of Colonial Discourse & the Center for Cultural Studies, U.C.S.C.
- Curtius, E. (1972). Topika. *Pamiętnik Literacki*, (1), 236–240.
- Damrosch, D. i in. (2011). *Mityngi myśli*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Deleuze, G. (1997). *Różnica i powtórzenie*. Tłum. B. Banasiak & K. Matuszewski. Warszawa: PWN.
- Descombes, V. (1997). *To samo i inne. Czterdzieści pięć lat filozofii francuskiej 1933–1978*. Tłum. B. Banasiak & K. Matuszewski. Warszawa: Wydawnictwo Spacja.
- Filipkowski, P. (2010). *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Frish, M. (1990). *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: SUNY Press.
- Hercen, A. (1965). Z tamtego brzegu. W: A. Hercen, *Pisma filozoficzne* (T.1, s. 507–686). Tłum. J. Walicka. Warszawa: PWN.
- Holquist, M. (2010). Roman Jakobson and philology. W: A. Renfrew & G. Tihanov (Red.), *Critical Theory in Russia and the West*. London and New York: Routledge.
- Humboldt v., W. (1907). Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. W: W. v. Humboldt, *Gesammelte Schriften* (T. 7/1). Berlin: B. Berh's Verlag.
- Iser, W. (1991). *Das Fiktive und das Imaginäre. Grundzüge einer Literaturanthropologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Iwanow, W. (2011a). Neurosemiotyka mowy ustnej a funkcjonalna asymetria mózgu. Tłum. D. Ulicka. Współpr. J. Kordys, W. Grajewski. *Teksty Drugie*, (1/2), 43–59.

- Iwanow, W. (2011b). O ewolucji przekształcania i przekazywania informacji we wspólnotach ludzkich i zwierzęcych. Tłum. D. Ulicka. Współpr. J. Kordys, W. Grajewski. *Teksty Drugie*, (1/2), 134–150.
- Jakobson, R. (1934). Perpetuum mobile kyvadla. Pokus o montaż. *Listy pro umění a kritiku*, (2), 73–79.
- Jakobson, R. (1938). Ruské výpravy do budoucna. *Lidové noviny*, (46, 1), 96–99.
- Jakobson, R. (1967). Znaczenie Kruszewskiego w rozwoju językoznawstwa. W: M. Kruszewski, *Wybór pism* (s. X–XXV). Tłum. K. Pomorska & J. Kuryłowicz. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Jakobson, R. (1968). List badacza polskiego. W: M. Bokszczanin, S. Frybes & E. Jankowski (Red.), *Literatura. Komparatystyka. Folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu* (s. 664–674). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1971). *Selected Writings* (T. 2, Word and Language). The Hague-Paris: Mouton.
- Jakobson, R. (1982). Einstein and the Science of Language. W: *Einstein and Humanism (Selected Papers from the Jerusalem Einstein Centennial Symposium)* (s. 129–144). New York: Aspen Institute for Humanistic Studies.
- Jakobson, R. (1985). My Favourite Topics. W: R. Jakobson, *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time* (s. 3–7). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jakobson, R. (1989a). Einstein i nauka o języku. W: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (T. 2, s. 61–74). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1989b). Moje ulubione tematy. W: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (T. 2, s. 40–47). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1989c). Wspólny język lingwistów i antropologów. W: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (T. 1, s. 471–489). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (2005). *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská. Brno 1935*. Praha: Academia.
- Jakobson, R. & Pomorska, K. (1983). *Dialogues*. Cambridge: MIT Press.
- Koselleck, R. (2001). *Semantyka historyczna*. Tłum. W. Kunicki. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Krois, J. M. (1987). *Cassirer: Symbolic Forms and History*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lodge, D. (1998). *Mały swiatek: romans akademicki*. Tłum. N. Billi. Poznań: Rebis.
- Mayenowa, M. R. (1989). Roman Jakobson – uczonec i człowiek. W: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (T. 1, s. 5–34). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nycz, R. (2010). Możliwa historia literatury. *Teksty Drugie*, (5), 167–184.
- Portelli, A. (1991). *Death of Luigi Trastulli and other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: SUNY Press.
- Rudy, S. (1999). Якобсон при маккартизме. W: X. Баран & С. М. Гиндин (Red.), *Роман Якобсон: Тексты, документы, исследования* (s. 192–200). Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Sebeok, T. (1977). Roman Jakobson's Teaching in America. W: D. Armstrong & C. H. van Schoneveld (Red.), *Roman Jakobson. Echoes of His Scholarship* (s. 411–420). Lisse: Peter de Ridder Press.

- Sebeok, T. (1991). *Semiotics in the United States*. Bloomington: Indiana University Press.
- Siedlecki, F. (1989). List polskiego badacza. W: F. Siedlecki, *Pisma* (s. 75–79). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Toman, J. (1995). *The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*. Cambridge: MIT Press.
- Zatorski, T. (2010). Od tłumacza. W: E. Cassirer, *Filozofia Oświecenia* (s. VII–IX). Tłum. T. Zatorski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zieliński, T. (1925). *Tragodumenon libri tres*. Cracovia: Polon. Acad. Litter.
- Zieliński, T. (1971). Rekonstrukcja zaginionych tragedij greckich. W: T. Zieliński, *Szkice antyczne* (s. 557–575). Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Автономова, Н. С. & Гаспаров, М. Л. (1997). Якобсон, славистика и евразийство: двеконъюнктуры, 1929–1953. *Новое Литературное Обозрение*, (23). Pobrano z <http://magazines.russ.ru/nlo/1997/23/gasparov.html>
- Волошинов, В. Н. (1929). *Марксизм и философия языка*. Ленинград: Прибой.
- Иванов, В. В., Лотман, Ю. М., Пятигорский, А. М., Топоров, В. Н., & Успенский, Б. А. (1973). Тезисы к семиотическому изучению культур (в применении к славянским-текстам). W: М. R. Mayenowa (Red.), *Semiotyka i struktura tekstu* (s. 9–32). Wrocław: Ossolineum.
- Крученых, А. Е. & Алягров, Р. (=Якобсон, Р.) (1916). *Заумная гнига*. Москва: Книги Будетлян.
- Трубецкой, Н. С. (1920). *Европа и человечество*. София: Европейска мисъл.
- Фортунатов, Ф. Ф. (2010). *Сравнительное языковое дение. Общий курс*. Москва: КРАСАНД.
- Якобсон, Р. (1921). *Новейшая русская поэзия. набросок первый*. Прага: Типография „Политика”.
- Якобсон, Р. (1931). О фонологических языковых союзах. W: Р. Якобсон, *Евразия в свете языкознания* (s. 7–12). Прага: Издательство евразийцев.
- Якобсон, Р. (1971). Круговорот лингвистических терминов. W: Р. Аванесов (Red.), *Фонетика. Фонология. Грамматика* (s. 384–387). Москва: Наука.
- Якобсон, Р. (1981). Футуризм. W: R. Jakobson, *Selected Writings* (T. 3, s. 717–722). The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers.
- Якобсон, Р. (1987а). Из комментария к стихам Маяковского „Товарищу Нетте – парходуичеловеку”. W: Р. Якобсон, *Работы по поэтике* (s. 339–342). Москва: Прогресс.
- Якобсон, Р. (1987b). *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс.
- Янгиров, Р. (1999). Роман Гринберг и Роман Якобсон. Материалы к истории взаимоотношений. W: Х. Баран & С. М. Гиндин (Red.), *Роман Якобсон: Тексты, документы, исследования* (s. 201–212). Москва: РГГУ.
- Янгфельдт, Б. (Red.). (2012). *Роман Якобсон. Будетлянин науки: воспоминания, письма, статьи, стихи, проза*. Москва: Гилея.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Avtonomova, N. S. & Gasparov, M. L. (1997). Iakobson, slavistika i evraziistvo: dvekon'iunkturny, 1929–1953. *Novoe Literaturnoe Obozrenie*, (23). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nlo/1997/23/gasparov.html>
- Bał, M. (2012). *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*. Trans. M. Bucholc. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Bourdieu, P. (2001). *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*. Trans. A. Zawadzki. Kraków: Universitas.
- Bühler, K. (1930). *Die geistige Entwicklung des Kindes*. Jena: Verlag Gustav Fischer.
- Cassirer, E. (1923). *Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: Die Sprache*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1925). *Philosophie der symbolischen Formen. Zweiter Teil: Das mythische Denken*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1929). *Philosophie der symbolischen Formen. Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1940). *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Cassirer, E. (1942). *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Göteborg: Göteborgs Högskolas Årsskrift 47.
- Cassirer, E. (1946a). Structuralism in Modern Linguistic. *Word*, 1, 99–120.
- Cassirer, E. (1946b). *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press.
- Cassirer, E. (1949). *Vom Mythos des Staates*. Zürich: Artemis-Verlag.
- Cassirer, E. (1963). Zagadnienie wiedzy o kulturze. Trans. M. Skwieciński. In: H. Buczyńska, *Cassirer* (p. 119–135). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Cassirer, E. (1971). *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*. Trans. A. Staniewska. Warszawa: Czytelnik.
- Cassirer, E. (1994). Wykłady i dysputa w Davos. *Edukacja Filozoficzna*, 17, 7–26.
- Cassirer, E. (2004). Język i budowa świata przedmiotowego. In: E. Cassirer, *Symbol i język* (p. 77–104). Trans. B. Andrzejewski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji.
- Cassirer, E. (2006a). *Mit państwa*. Trans. A. Staniewska. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Cassirer, E. (2006b). *O teorii względności Einsteina: studium z teorii poznania*. Trans. P. Parszutowicz. Kęty: Marek Derewiecki.
- Cassirer, T. (1951). *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer*. New York.
- Chlebnikow, W. (2005). *Rybak nad morzem śmierci. Wiersze i teksty 1917–1922*. Trans. A. Pomorski. Warszawa: Open.
- Clifford, J. & Dhareshwar, V. (Eds.). (1989). *Traveling Theories, Traveling Theorists*. Santa Cruz: Group for the Critical Study of Colonial Discourse & the Center for Cultural Studies, U.C.S.C.
- Curtius, E. (1972). Topika. *Pamiętnik Literacki*, (1), 236–240.

- Damrosch, D. et al. (2011). *Mityngi myśli*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Deleuze, G. (1997). *Różnica i powtórzenie*. Trans. B. Banasiak & K. Matuszewski. Warszawa: PWN.
- Descombes, V. (1997). *To samo i inne. Czterdzieści pięć lat filozofii francuskiej 1933–1978*. Trans. B. Banasiak & K. Matuszewski. Warszawa: Wydawnictwo Spacja.
- Filipkowski, P. (2010). *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Fortunatov, F. F. (2010). *Sravnitel'noe iazykovedenie. Obshtii kurs*. Moskwa: KRASAND.
- Frish, M. (1990). *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: SUNY Press.
- Hercen, A. (1965). Z tamtego brzegu: In: A. Hercen, *Pisma filozoficzne* (Vol. 1, p. 507–686). Trans. J. Walicka. Warszawa: PWN.
- Holquist, M. (2010). Roman Jakobson and philology. In: A. Renfrew & G. Tihanov (Eds.), *Critical Theory in Russia and the West*. London and New York: Routledge.
- Humboldt v., W. (1907). Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. In: *Gesammelte Schriften* (Vol. 7/1). Berlin: B. Berh's Verlag.
- IAkobson, R. (1921). *Novejšhaia russkaia poëziia. Nabrosok pervyi*. Praga: Tipografiia „Politika”.
- IAkobson, R. (1931). O fonologicheskikh iazykovykh soizuzakh. In: R. IAkobson, *EvrAziia v svete iazykoznaniiia* (p. 7–12). Praga: Izdatel'stvo vraziitsev.
- IAkobson, R. (1971). Krugovorot lingvisticheskikh terminov. In: R. Avanesov (Ed.), *Fonetika. Fonologiiia. Grammatika* (p. 384–387). Moskwa: Nauka.
- IAkobson, R. (1981). Futurizm. In: R. Jakobson, *Selected Writings* (Vol. 3, p. 717–722). The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers.
- IAkobson, R. (1987a). Iz kommentarii k stikham Maiakovskogo „Tovarishchu Nette – parokhodu i cheloveku”. In: R. IAkobson, *Raboty po poëtike* (p. 339–342). Moskwa: Progress.
- IAkobson, R. (1987b). *Raboty po poëtike*. Moskwa: Progress.
- IAnfel'dt, B. (Ed.). (2012). *Roman IAkobson. Budetlianin nauki: vospominaniia, pis'ma, stat'i, stikhi*. Moskwa: Gileia.
- IAngirov, R. (1999). Roman Grinbergi Roman IAkobson. Materialy k istorii vzaimootnosheniï. In: K. Baran & S. M. Gindin (Eds.), *Roman IAkobson: Teksty, dokumenty, issledovaniia* (p. 201–212). Moskwa: RGGU.
- Iser, W. (1991). *Das Fiktive und das Imaginäre. Grundzüge einer Literaturanthropologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ivanov, V. V., Lotman, I. M., Piatigorskii, A. M., Toporov, V. N., & Uspenskiï, B. A. (1973). Tezisy k semioticheskomu izucheniiu kul'tur (v primenenii k slavianskim tekstam). In: M. R. Mayenowa (Ed.), *Semiotyka i struktura tekstu* (p. 9–32). Wrocław: Ossolineum.
- Iwanow, W. (2011a). Neurosemiotyka mowy ustnej a funkcjonalna asymetria mózgu. Tłum. D. Ulicka. Współpr. J. Kordys, W. Grajewski. *Teksty Drugie*, (1/2), 43–59.
- Iwanow, W. (2011b). O ewolucji przekształcania i przekazywania informacji we wspólnotach ludzkich i zwierzęcych. Tłum. D. Ulicka. Współpr. J. Kordys, W. Grajewski. *Teksty Drugie*, (1/2), 134–150.

- Jakobson, R. (1934). Perpetuum mobile kyvadla. Pokus o montáž. *Listy pro umění a kritiku*, (2), 73–79.
- Jakobson, R. (1938). Ruské výpravy do budoucna. *Lidové noviny*, (46, 1), 96–99.
- Jakobson, R. (1967). Znaczenie Kruszczewskiego w rozwoju językoznawstwa. In: M. Kruszczewski, *Wybór pism* (p. X–XXV). Trans. K. Pomorska & J. Kuryłowicz. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Jakobson, R. (1968). List badacza polskiego. In: M. Bokszczanin, S. Frybes, & E. Jankowski (Eds.), *Literatura. Komparatystyka. Folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu* (p. 664–674). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1971). *Selected Writings* (Vol. 2, Word and Language). The Hague-Paris: Mouton.
- Jakobson, R. (1982). Einstein and the Science of Language. In: *Einstein and Humanism (Selected Papers from the Jerusalem Einstein Centennial Symposium)* (p. 129–144). New York: Aspen Institute for Humanistic Studies.
- Jakobson, R. (1985). My Favourite Topics. In: R. Jakobson, *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time* (p. 3–7). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jakobson, R. (1989a). Einstein i nauka o języku. In: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (Vol. 2, p. 61–74). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1989b). Moje ulubione tematy. In: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (Vol. 2, p. 40–47). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (1989c). Wspólny język lingwistów i antropologów. In: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (Vol. 1, p. 471–489). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jakobson, R. (2005). *Formalistická škola a dnešní literární vědaruská. Brno 1935*. Praha: Academia.
- Jakobson, R. & Pomorska, K. (1983). *Dialogues*. Cambridge: MIT Press.
- Koselleck, R. (2001). *Semantyka historyczna*. Trans. W. Kunicki. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Krois, J. M. (1987). *Cassirer: Symbolic Forms and History*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kruchenykh, A. E. & Aliagrov, R. (=Jakobson, R.). (1916). *Zaumnaia gniga*. Moskva: Knigi Bude-tlian.
- Lodge, D. (1998). *Mały światek: romans akademicki*. Trans. N. Billi. Poznań: Rebis.
- Mayenowa, M. R. (1989). Roman Jakobson – uczonec i człowiek. In: R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism* (Vol. 1, p. 5–34). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nycz, R. (2010). Możliwa historia literatury. *Teksty Drugie*, (5), 167–184.
- Portelli, A. (1991). *Death of Luigi Trastulli and other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: SUNY Press.
- Rudy, S. (1999). Jakobson pri makkartizme. In: K. Baran & S. M. Gindin (Eds.), *Roman Jakobson: Teksty, dokumenty, issledovaniia* (p. 192–200). Moskva: Rossiiskii gosudarstvennyi gumanitarnyi universitet.
- Sebeok, T. (1977). Roman Jakobson's Teaching in America. In: D. Armstrong & C. H. van Schoneveld (Eds.), *Roman Jakobson. Echoes of His Scholarship* (p. 411–420). Lisse: Peter de Ridder Press.
- Sebeok, T. (1991). *Semiotics in the United States*. Bloomington: Indiana University Press.

- Siedlecki, F. (1989). List polskiego badacza. In: F. Siedlecki, *Pisma* (p. 75–79). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Toman, J. (1995). *The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*. Cambridge: MIT Press.
- Trubetskoï, N. S. (1920). *Evropa i chovechestvoto*. Sofiia: Europejska misl.
- Voloshinov, V. N. (1929). *Marksizm i filozofia iazyka*. Leningrad: Priboi.
- Zatorski, T. (2010). Od tłumacza. In: E. Cassirer, *Filozofia Oświecenia* (p. VII–IX). Trans. T. Zatorski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zieliński, T. (1925). *Tragodumenon libri tres*. Cracovia: Polon. Acad. Litter.
- Zieliński, T. (1971). Rekonstrukcja zaginionych tragedii greckich. In: T. Zieliński, *Szkice antyczne* (p. 557–575). Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Morskie i zamorskie podróże idei antropologii

Artykuł podejmuje dyskusję z koncepcją antropologii kulturowej wyłonioną po tzw. zwrocie spacjalnym i skupioną na wędrówkach pojęć. Ze względu na depersonalizację rozważanego materiału wciąż mieści się ona w modelu XIX-wiecznej jeszcze proveniencji, bliska historii idei i topice. Dyskusja została przeprowadzona na materiale nielicznych świadectw wiążących się z podróżą morską z Europy do USA, a w istocie ucieczką przed kolejną falą nazizmu, podczas której doszło do przypadkowego spotkania Romana Jakobsona i Ernsta Cassirera. Rekonstrukcja ich możliwych dialogów podczas piętnastu dni rejsu, wsparta na metodologicznej propozycji historii domyślnej wyprowadzonej z praktyki filologicznej Tadeusza Zielińskiego, pozwala odkryć silne związki między ich projektami, a tym samym między koncepcjami antropologii filozoficznej i antropologii lingwistycznej. Wyłaniające się ze świadectw tekstowych konwergencje podważają rozgraniczanie obu tych modernistycznych projektów, zwykle dokonywane w historii dyscypliny. Pozwalają także na reinterpretację rozpowszechnionych ujęć postawy profesjonalizmu uznawanej za typową dla uczonego nowoczesnego i utożsamianej z politycznym i społecznym niezaangażowaniem.

Słowa kluczowe: antropologia; historia idei; zwrot spacjalny; wędrujące pojęcia; rekonstrukcja

The Maritime and Overseas Journeys of the Idea of Anthropology

This article discusses the very concept of anthropology, which was born at the end of 19th century, termed the “history of ideas”, and still exists in contemporary literary theory, especially as part of what is referred to as “spatial turn”. As with the similar concept proposed earlier by Ernst Curtius, it is focused on topics treated as the autonomous component of an anonymous, unpersonal, and in fact unhistorical discourse. On the contrary, the article tends to prove that travelling theories were always strongly connected with travelling theorists. In contrast, the author attempts to consider the interrelations between the two conceptions of anthropology: the philosophical and the linguistic, taking into account the material left in texts connected with the journey from Göteborg to New York by Roman Jakobson and Ernst Cassirer. The reconstruction of their possible discussions on board proves that the boundary between their projects, usually drawn in the history of culture, is weaker than could be supposed.

Keywords: anthropology; history of ideas; spatial turn; travelling concepts; reconstruction

Notka o autorze

Danuta Ulicka – literaturoznawczyni, profesor zwyczajny; pracuje w Instytucie Literatury Polskiej Wydziału Polonistyki UW, gdzie kieruje Zakładem Poetyki, Teorii Literatury i Metodologii Badań Literackich. Jej naukowe zainteresowania koncentrują się wokół nowoczesnego literaturoznawstwa w Europie środkowej i wschodniej. Przewodnicząca Rady Naukowej Instytutu Literatury Polskiej UW. Autorka książek *Ingardenowska filozofia literatury. Konteksty* (1992), *Granice literatury i pograniczna literaturoznawstwa* (1999), *Literaturoznawcze dyskursy możliwe. Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie środkowo-wschodniej* (2007), *Słowa i ludzie. Dziesięć szkiców z antropologii filologicznej* (2013), redaktorka wielu książek zbiorowych i antologii, tłumaczka rosyjskiej myśli humanistycznej XX wieku (m.in. Michaiła Bachtina, Władimira Proppa, Siergieja Awierincewa, Olgi Freudenberg, Wiaczesława Iwanowa, Borisa Uspienskiego, Andrieja Sacharowa), a także utworów literackich (Andrieja Płatonowa, Wiktora Jerofiejewa).